

ГЕНЕЗИС ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ (1918–1922 рр.)

Статтю присвячено становленню пенітенціарної системи Польщі в 1918–1922 рр. Констатовано, що її формування пов'язане із завершальним періодом Першої світової війни, коли на територіях польських земель які входили до складу імперій-загарбниць розпочалося формування, власне польської кримінально-виконавчої служби. Цей процес тривав до першої половини 1922 р. і був зумовлений непростим складанням території Польської держави. Серед основних проблем генезису пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої варто відмітити нестачу належного кадрового потенціалу, труднощі матеріального характеру, зокрема відсутність відповідних приміщень для утримання в'язнів, незадовільні умови їх харчування та медичного забезпечення тощо. Гостро постало питання уніфікації відповідного законодавства.

Ключові слова: генезис, в'язниця, пенітенціарна система, охоронець, Польща.

Відроджена 11 листопада 1918 р. з понад столітньої неволі міжвоєнна польська держава — Друга Річ Посполита з перших днів незалежного існування розпочала діяльність, спрямовану на формування кордонів, органів влади та управління, військових та правоохоронних структур, в тому числі й пенітенціарної системи — державного інституту, який забезпечував виконання кримінальних покарань, накладених на осіб згідно закону. Формування кримінально-виконавчої служби Польщі між двома світовими війнами не знайшло достатнього висвітлення у вітчизняній історичній науці, відтак метою запропонованої розвідки є дослідження генезису пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої у 1918–1922 рр.

Становлення пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі нерозривно пов'язане із заключним етапом Великої війни, коли на територіях польських земель, які входили до складу трьох імперій — Російської, Австро-Угорської та Німецької, розпочалося формування власне польської кримінально-виконавчої служби. Так, у вересні 1917 р. на теренах, підконтрольного Австро-Угорській та Німецькій адміністрації, Королівства польського було проголошено декрети двох імператорів щодо формування державної адміністрації майбутнього королівства, яку тимчасово очолила Регентська рада. Окрім того, представницькими

* **Олег Разиграсв** — кандидат історичних наук, доктор гуманістичних наук в галузі новітньої історії (PhD in the Humanities), доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

повноваженнями наділялася Державна рада, натомість виконавча влада передавалася уряду¹.

В цей же час, з дозволу окупаційних властей, починається творення польської судової системи. Разом з тим, формування незалежної від німецької сторони пенітенціарної системи гальмувалося, що пояснювалося «неготовністю» поляків належно забезпечити діяльність цієї структури. Реагуючи на таку позицію загарбників, польське Міністерство юстиції та його очільник С. Буковецький, до компетенції окремих підрозділів якого належали також питання кримінально-виконавчої служби, розпочало роботу над практичною та теоретичною підготовкою власного кадрового потенціалу майбутньої в'язничної адміністрації й навіть одержало згоду німецької влади на проходження практики у тюрмах для 151 особи². З них 34 були кандидатами на посади начальників та інспекторів в'язниць, а також 117 на посади старших охоронців та охоронців³.

Координаційним центром такої роботи виступив Відділ в'язниць Міністерства юстиції, який у липні 1918 р. було перейменовано на Секцію в'язниць. Зазначену структуру 1 травня того ж року очолив майбутній організатор в'язничної адміністрації міжвоєнної Польщі, юрист з Великопольщі, президент Познанського апеляційного суду — Я. Закшевський.⁴ Йому допомагали помічники — Я. Тхужевський, М. Мосціцький, А. Таллен-Вільчевський, А. Хшановський, А. Рудницький, С. Сітковський, Ю. Молденхавер та Л. Яха-Малешевський⁵. Я. Закшевський також проводив теоретичні курси для практикантів з Варшави. Однак, вирішення питання передачі керівництва пенітенціарною системою полякам постійно відтерміновувалося й було погоджено лише у листопаді 1918 р., коли усі в'язниці, що перебували під контролем німців перейшли до польської адміністрації⁶.

Проголошення незалежності Польщі в 1918 р. прискорило усі державотворчі процеси, у тому числі й генезис кримінально-виконавчої системи. Разом з тим, її становлення тривало до 1922 р., що було пов'язано з тривалими та непростими етапами формуванням території Другої Речі Посполитої.

Хронологічно першими польською владою було опановано в'язниці, які розмішувалися на території колишнього Конгресового Королівства (Польського Королівства) — частини польських земель, які, згідно рішення Віденського

¹ *Зашкільняк Л.О.* Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. — С. 439.

² *Zakrzewski J.* Jak powstało polskie więziennictwo // *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod. red. *Ż. Bugajskiego.* — Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. — S. 45; *Czerwiec M.* Więziennictwo. — Warszawa : Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości, 1958. — S. 208.

³ *Zakrzewski J.* Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego // *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928.* — S. 47.

⁴ *Bugajski Ż., Neymark E.* Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa. — Т. I. — Warszawa: s.n., 1925. — S. 226–227; *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 209.

⁵ *Zakrzewski J.* Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego... — S. 47.

⁶ *Zakrzewski J.* Jak powstało polskie więziennictwo... — S. 45.

конгресу (1814–1815 рр.), відійшли до складу Російської імперії, й були окуповані Німеччиною та Австро-Угорщиною влітку 1915 р. Так, 4 листопада 1918 р. польські власті зайняли в'язниці на землях, окупованих австрійцями. Зокрема, в цей час до Любліна з метою налагодження функціонування польської пенітенціарної системи виїхав керівник Секції в'язниць Я. Закшевський, якого супроводжували референти С. Соколовський та В. Соботковський, а також 30 кандидатів на відповідні посади в межах люблінської апеляції. Вже 11–12 листопада того ж року карні заклади на теренах підконтрольних німцям теж опинилися у віданні поляків (тюрми Плоцька, Влоцлавка, Серадзя, Каліша, Лодзі). Так, 11 листопада поляки опанували усі варшавські в'язниці (Мокотув, Павіак, Арсенал, Центральний арешт тощо)⁷.

Перехід в'язниць, які перебували у віданні Німеччини пройшов спокійно, натомість в тюрмі м. Любліна, яка перебувала в межах повноважень австрійських властей, в'язні організували бунт, розібрали дах та здійснили втечу⁸. Як згадував вищевказаний організатор польської в'язничної адміністрації Я. Закшевський: «Окупанти не залишили ні фахового персоналу, ні запасів продуктів та одягу, лише фатальні санітарні умови. Особливо у в'язницях... Любліна, Кельця, Єнджеюва панував тиф, в'язні були голодними..., брудними, приміщення в жалюгідному стані...»⁹. За таких обставин, у складі Другої Речі Посполитої опинилося 68 в'язниць колишнього Конгресового Королівства, в тому числі один карний заклад для неповнолітніх, які, відповідно до чисельності ув'язнених, були поділені на три класи: перший охоплював 20 тюрем, другий — 31 та, останній, третій — 17¹⁰. У вищезазначених пенітенціарних установах у той час перебувало 6529 осіб¹¹. Разом з тим в циркулярі № 1 Я. Закшевський зобов'язав тимчасових керівників карних закладів подати до Секції в'язниць Міністерства юстиції звіт, в якому мали б міститися відомості про стан приміщення тюрми, кількість в'язнів та персоналу, господарську та фінансову ситуацію, проект бюджету тощо¹².

23 грудня 1918 р. начальник держави Ю. Пілсудський підписав декрет щодо пом'якшення деяких вироків, винесених окупаційними німецькими судами. Так, у документі зазначалося, що німецька влада за незначні злочини карала досить

⁷ *Zakrzewski J.* Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego... — S. 48; *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 208.

⁸ *Zakrzewski J.* Jak powstało polskie więziennictwo ... — S. 45–46.

⁹ *Zakrzewski J.* Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego... — S. 48.

¹⁰ *Pawlak K.* Więziennictwo polskie w latach 1918–1939. — Kalisz : Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1995. — S. 7; *Pawlak K.* Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce). — Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1999. — S. 55. В праці польського дослідника М. Червеца знаходимо дещо інший поділ цих в'язниць, зокрема перший клас охоплював 21 тюрму, другий — 30 та, останній, третій — 17, див.: *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 209.

¹¹ *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 209.

¹² *Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK).* — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 7; Государственный архив Брестской области (далее ГАБО). — Ф. 99. Брестская следственная тюрьма. — Оп. 1. — Д. 1 — Л. 1.

суворими присудами, які не відповідали усталеному в польському суспільстві розумінні співвідношення злочину та покарання. Водночас лібералізація вироків не торкалася осіб, засуджених за вбивство, розбій, бандитизм, спекуляцію продуктами харчування, а також чоловіків, які отримували прибуток від організації проституції¹³.

Першими кроками до правового урегулювання пенітенціарної системи на теренах ліквідованого Конгресового Королівства стали декрети від 7 лютого «Про організацію окружних тюремних дирекцій»¹⁴ та від 8 лютого 1919 р. «Щодо тимчасових в'язничних приписів»¹⁵ за підписами начальника держави Ю. Пілсудського, голови уряду І. Падеревського та заступника міністра юстиції Шмяровського.

Відповідно до першого нормативно-правового документу, на новостворені окружні дирекції тюрем покладалася контроль за адміністративною, господарською та фінансовою діяльністю в'язниць та навчально-виховних пенітенціарних закладів. Загалом було створено 5 тюремних дирекцій, а саме: Варшавську (охоплювала в'язниці у Варшавському (за винятком Варшави та Варшавського повіту), Плоцькому, Млавському, Влоцлавському, Ловіцькому судових округах); Мокотовську (включала в'язниці у м. Варшава та Варшавському повіті, тюрми в Ломжинському та Седлецькому судових округах, а також навчально-виховні пенітенціарні заклади в Студзенці, Пущі та Спалі); Лодзьку (контролювала в'язниці в Лодзькому, Калішському та Піотрковському (за винятком тюрми в Донброві) судових округах); Люблінську (охоплювала в'язниці в Люблінському, Замойському та Більському судових округах); Келецьку (включала в'язниці в Келецькому, Ченстоховському та Сосновецькому судових округах, а також тюрми в Донброві та Радомі)¹⁶. На практиці функціонування окремих тюремних дирекцій розпочалося на кілька місяців пізніше від офіційної дати створення. Так, наприклад, Келецька дирекція була відкрита лише 9 травня 1919 р. й розташувалася у приміщенні однойменної в'язниці¹⁷. Станом на 1920–1921 рр. її очолював Шледзевський¹⁸.

Особовий штат окружної тюремної дирекції складали: окружний директор, його помічник — окружний інспектор, секретар, два канцеляристи, візний та

¹³ Dekret z dnia 23 grudnia 1918 r. w przedmiocie złagodzenia niektórych kar, wymierzonych przez byłe sądy okupacyjne niemieckie // Dziennik Praw Państwa Polskiego (dalej: Dz PPP). — 1918. — № 21. — Poz. 73. — S. 169–170.

¹⁴ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych // Dz PPP. — 1919. — № 14. — Poz. 173. — S. 251–252; APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn.1. — K. 48.

¹⁵ Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych // Dz PPP. — 1919. — № 15. — Poz. 202. — S. 316–318; APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 54–56; ГАБО. — Ф. 99. Брестская следственная тюрьма. — Оп. 1. — Д. 1 — Л. 61–63.

¹⁶ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych... — S. 251–252; APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn.1. — K. 48.

¹⁷ APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 115.

¹⁸ APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 3. — K. 128, 334.

кур'єр. Директора та його помічника призначав міністр юстиції, натомість інших працівників — керівник Секції в'язниць Міністерства юстиції за поданням директора тюремного округу. Начальники в'язниць були зобов'язані виконувати відповідні розпорядження директора округу, а також складати йому рапорти та звіти¹⁹. Вищезазначені окружні тюремні дирекції, у зв'язку із реорганізаційними процесами, припинили свою діяльність в 1921 р.²⁰

Натомість, декрет від 8 лютого 1919 р. «Щодо тимчасових в'язничних приписів» юридично закріпив підпорядкування пенітенціарних закладів міжвоєнної Польщі Міністерству юстиції, функції тюрем, а також їх внутрішню організацію²¹.

Польська пенітенціарна система на піднімецькій території Великопольщі, Помор'я та Сілезії формувалася по мірі охоплення цих земель державною адміністрацією Другої Речі Посполитої.

Зокрема, Великопольське повстання проти німецької адміністрації, що почалося в Познані наприкінці 1918 р. й тривало до середини січня 1919 р. зумовило перехід регіону під керівництво польської Головної народної ради (ГНР), яку очолив В. Корфанти²². Таким чином, в означений період в'язниці Великопольщі опиняються в підпорядкуванні ГНР, а з початку серпня 1919 р., внаслідок адміністративно-реорганізаційних процесів, пов'язаних з умовами Версальського договору від 28 червня 1919 р., відходять до новоствореної тимчасової польської адміністрації в регіоні — Міністерства колишньої Пруської дільниці, саме його Департаменту юстиції²³. 27 грудня 1919 р. адміністрацією Другої Речі Посполитої було охоплено, зокрема такі Великопольські в'язниці як Фордон, Грудзьондз, Короново та Равіч²⁴.

На теренах Помор'я польська влада повставала по мірі виведення німецьких збройних сил. Символічною подією в цьому контексті стала церемонія «заручення Польщі з Балтикою», яка мала місце 10 лютого 1920 р. коли генерал Ю. Галлер кинув у море перстень з польським орлом²⁵. Разом із організацією державної адміністрації відбулося підпорядкування пенітенціарних закладів регіону вищезгаданому Департаменту юстиції Міністерства колишньої Пруської

¹⁹ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych... — S. 251–252; APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 48.

²⁰ APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 3. — K. 189; *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 209.

²¹ Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych... — S. 316–318; APK. — Zesp. 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 54–56; ГАБО. — Ф. 99. — Оп. 1. — Д. 1 — Л. 61–63.

²² *Запшкільняк Л.О.* Вказана праця. — С. 450–451.

²³ *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 210; Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej // Dz PPP. — 1919. — № 64. — Poz. 385. — S. 675–677.

²⁴ *Urbański K.* System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni (na przykładzie województwa kieleckiego). — Kielce : Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. — S. 44.

²⁵ *Запшкільняк Л.О.* Вказана праця. — С. 452.

дільниці²⁶. Натомість, вже восени 1921 р. після ліквідації Міністерства колишньої Пруської дільниці її органи юстиції увійшли до підпорядкування Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої²⁷. Таким чином пенітенціарну систему Польщі поповнили 82 карні заклади, в тому числі центральна тюрма у Вронках, 5 «будинків кари», 9 в'язниць при окружних судах, 67 ізоляторів («арештів») при повітових судах²⁸.

Врегулювання територіальних суперечок з Німеччиною щодо поділу та управління Верхньою Сілезією 15 червня 1922 р. сприяло поступовому запровадженню там польської адміністрації²⁹. А вже у листопаді того ж року до пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої увійшло ще 12 карних закладів (5 в'язниць при окружних судах та 7 ізоляторів («арештів») при повітових судах)³⁰.

1 січня 1919 р. державна влада Другої Речі Посполитої офіційно поширилась на пенітенціарні заклади, що розміщувалися на землях, що, внаслідок поділів Польщі з кінця XVIII ст., належали до Австро-Угорщини³¹. Однак, де-факто, в цей час повноваження адміністрації Другої Речі Посполитої торкалися лише західної частини Галичини, позаяк в її східній частині тривала польсько-українська війна³². Разом з тим, польський дослідник К. Урбанський зазначає, що окремі в'язниці на теренах Галичини були охоплені польською адміністрацією ще 6 листопада 1918 р., зокрема тюрми в Кракові, Тарнові, Вадовіцах, Жешові, Мисловіцах, Вішнічу та Сяноку³³. Натомість, після завершення збройного протистояння, кримінально-виконавча служба відродженої держави поповнилася 217-ми закладами, зокрема: 4-а карними установами, 18-ми в'язницями при окружних судах та 195-а ізоляторами («арештами») при повітових судах³⁴. В січні 1921 р. на вказаних теренах було утворено дві нові окружні тюремні дирекції з центрами у Кракові та Львові³⁵.

Становлення карних закладів на майбутніх східних та північно-східних теренах Другої Речі Посполитої було пов'язане з вищезгадуваною польсько-українською та польсько-більшовицькою війною, а також іншими збройними

²⁶ *Pawlak K.* Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... — S. 8.

²⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 października 1921 r. w przedmiocie przekazania Ministrowi Sprawiedliwości zarządu wymiaru sprawiedliwości na obszarze b. dzielnicy pruskiej // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (dalej: *DzU RP*). — 1921. — № 88. — Poz. 651. — S. 1611–1612.

²⁸ *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 210; *Pawlak K.* Za kratami więzień i drutami obozów... — S. 56.

²⁹ *Запкільняк Л. О.* Вказана праця. — С. 457.

³⁰ *Bugajski Ż., Neymark E.* Вказана праця. — S. 229; *Pawlak K.* Za kratami więzień i drutami obozów... — S. 56.

³¹ Dekret z dnia 31 grudnia 1918 r. w przedmiocie objęcia zarządu wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim // *Dz PPP*. — 1918. — № 23. — Poz. 76.

³² *Pawlak K.* Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... — S. 8.

³³ *Urbański K.* Вказана праця. — S. 43.

³⁴ *Bugajski Ż., Neymark E.* Вказана праця. — S. 227–228; *Pawlak K.* Za kratami więzień i drutami obozów... — S. 56.

³⁵ *Urbański K.* Вказана праця. — S. 44.

конфліктами в регіоні. Упродовж лютого 1919 — вересня 1920 рр. в'язнична система функціонувала тут в межах тимчасових польських адміністративних утворень — Цивільного управління східних земель та Цивільного управління Волинської землі та Подільського фронту, а з вересня по листопад 1920 р. під контролем подібної структури — Тимчасового управління етапних та прифронтових територій³⁶. Завершення протистояння з більшовіками та підписання в Ризі попереднього перемир'я 12 жовтня 1920 р.³⁷ зумовило ліквідацію вищевказаного перехідного адміністративного утворення 27 листопада того ж року та входження його Відділу в'язниць до складу Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої³⁸. 1 квітня 1921 р., після підписання Ризького миру 18 березня того ж року³⁹, центральна влада поповнила пенітенціарну систему 18-а тюрмами⁴⁰.

Приєднання до міжвоєнної Польщі Середньої Литви на підставі ухвали Віленського сейму та закону парламенту Другої Речі Посполитої від 6 квітня 1922 р., попри невизнання такого рішення офіційним Каунасом, зумовило утвердження тут польської адміністрації⁴¹. Вже 1 липня того ж року до загальнодержавної кримінально-виконавчої служби увійшло 3 в'язниці та 1 пенітенціарний заклад для неповнолітніх Віленщини⁴².

Таким чином, станом на 1922 р. під контролем Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої перебувало 400 пенітенціарних установ різних типів⁴³. Центральним державним відомством, яке здійснювало керівництво пенітенціарними закладами, була вищезгадувана Секція в'язниць Міністерства юстиції, що постала у 1918 р. В 1920 р. ця структура складалася з наступних відділів: особового, адміністративного, тюремного господарства, пенітенціарного, рахункового бюро, центральної каси, праці та канцелярії. Вже у 1921 р. Секція в'язниць Міністерства юстиції була реорганізована у Департамент в'язниць, що зумовило суттєве зменшення чисельності її персоналу (з 62 до 24 осіб)⁴⁴.

³⁶ ГАБО. — Ф. 99. — Оп. 1. — Д. 3 — Л. 2; Ф. 2043. Пинская уголовно-следственная тюрьма 2-го класса. — Оп. 1. — Д. 3 — Л. 2.

³⁷ Ustawa z dnia 22 października 1920 r. o ratyfikacji umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukrainą Socjalistyczną Republiką Rad, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. // DzU RP. — 1920. — № 101. — Poz. 667. — S. 1805–1806.

³⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1920 r. w przedmiocie zniesienia i likwidacji Tymczasowego Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych // DzU RP. — 1920. — № 115. — Poz. 762. — S. 2028–2030.

³⁹ Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // DzU RP. — 1921. — № 49. — Poz. 300. — S. 814–867.

⁴⁰ Bugajski Ż., Neymark E. Вказана праця. — S. 228. Фактично ці в'язниці перебували під контролем польської в'язничної адміністрації з грудня 1920 р., див.: Czerwicz M. Вказана праця. — S. 210.

⁴¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską // DzU RP. — 1922. — № 26. — Poz. 213.

⁴² Bugajski Ż., Neymark E. Вказана праця. — S. 228.

⁴³ Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... — S. 9.

⁴⁴ Zakrzewski J. Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego... — S. 49; Czerwicz M. Вказана праця. — S. 211.

З-поміж основних проблем становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої варто відмітити нестачу належного кадрового потенціалу, труднощі матеріального характеру (як для в'язнів, так і для працівників тюрем), зокрема відсутність відповідних приміщень для утримання в'язнів, незадовільні умови їх харчування та медичного забезпечення⁴⁵. Давалася в знаки й різномірність юридичних засад функціонування карних закладів в окремих регіонах Польщі, які належали до «держав-загарбниць».

Як зазначає М. Червець: «Стан перейнятих в'язниць, особливо в к[олишній] Конгресувці (Конгресовому Королівстві — *О.Р.*) був катастрофічним у зв'язку із навмисним спустошенням їх окупантами, які вивезли більшість господарських засобів та майстерень. Серед в'язнів панував тиф спричинений голодом, а також туберкульоз. Забезпечення було недостатнім, а кошти мізерними, що пояснювалося загальним післявоєнним знищенням країни та важкою економічною ситуацією»⁴⁶. Натомість, на думку сучасного польського дослідника Є. Мігдала, добрий стан в'язниць спостерігався в центральній частині Конгресового Королівства, на піднімецьких теренах, а також у Вільно, Гродно та Луцьку⁴⁷.

Про незадовільні умови в тюрмах на етапі становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої свідчить висновок спеціальної комісії сейму, яка була створена наприкінці 1919 р. й працювала чотири місяці під керівництвом посла Т. Табачинського з метою вивчення ситуації у «звичайних» та військових в'язницях, а також у таборах для полонених та інтернованих⁴⁸. Як зазначає К. Урбанський, відвідавши кілька десятків в'язнів, члени сеймової комісії прийшли до висновку, що ізолятори («арешти») і в'язниці, внаслідок недотримання санітарних умов, норм харчування і спорядження, «стали розсадником інфекційних хвороб та постійно зростаючої смертності...»⁴⁹. У перші роки існування відродженої польської держави не було побудовано жодного нового приміщення для в'язниці⁵⁰.

Спостерігалися також кадрові проблеми, як у кількісному, так і якісному плані⁵¹. Так, наприклад, якщо станом на 1 січня 1919 р. у пенітенціарних закладах міжвоєнної Польщі працювало 405 службовців, то вже у 1923 р. понад 3876⁵². Як зазначав керівник Секції (Департаменту) в'язниць Міністерства юстиції Я. Закшевський, на початках формування пенітенціарної системи, її

⁴⁵ Державний архів Волинської області (далі: ДАВО). — Ф. 47. Луцька тюрма Волинського воєводства. — Оп. 4. — Спр. 4 — Арк. 20–22 зв.; ГАБО. — Ф. 2043. — Оп. 1. — Д. 1 — Л. 1, 5.

⁴⁶ *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 210.

⁴⁷ *Migdał J.* *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928* / J. Migdał. — Gdańsk: Arche, 2011. — S. 27.

⁴⁸ APK. — *Zesp.* 21/186. *Więzienie w Kielcach.* — Sygn. 1. — K. 180; Sygn. 2. — K. 67, 69.

⁴⁹ *Urbański K.* Вказана праця — S. 45.

⁵⁰ *Migdał J.* Вказана праця. — S. 26.

⁵¹ APK. — *Zesp.* 21/186. *Więzienie w Kielcach.* — Sygn. 1. — K. 200.

⁵² *Zakrzewski J.* *Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego...* — S. 49; *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 211.

кадровий склад становили вищезгадувані практиканти, а також нечисельні особи польської національності, які працювали у карних закладах ще до проголошення незалежності Другої Речі Посполитої. В середньому, на 10 в'язнів припадав 1 охоронець⁵³. Серед попередніх професій (занять) цих осіб виключно переважала військова справа⁵⁴. У питанні прийняття на роботу перевага надавалася представникам польської національності. Однак, архівні матеріали свідчать, що на теренах із домінацією непольського населення (наприклад, на Волині — *О.Р.*), до лав пенітенціарної системи частково приймалися також представники інших національностей⁵⁵. Більше того, в червні 1919 р. записи у реєстраційних книгах в'язнів Луцької в'язниці здійснювалися російською мовою, попри те, що польська адміністрація працювала тут ще з другої половини травня того ж року⁵⁶.

Проблема нестачі кваліфікованих кадрів⁵⁷ вирішувалася шляхом скерування персоналу на щонайменше 6-місячну практику. За її результатами розглядалося питання щодо прийняття працівника до штату. Окрім того, охоронці в'язниці могли підвищувати освітній рівень шляхом участі в спеціальних підготовчих курсах, організованих безпосередньо в місцях служби⁵⁸. В період становлення пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі гостро стояло питання дисципліни її службовців⁵⁹.

Варто зауважити й те, що правові засади функціонування в'язниць на колишніх підросійських теренах суттєво різнилися від тих карних закладів, які діяли на землях, що до листопада 1918 р. належали Німеччині та Австро-Угорщині. Зокрема, на піднімецьких теренах в'язниці підпорядковувалися органам прокуратури⁶⁰. Так, наприклад, центральна в'язниця, а також більші карні установи підпорядковувалися прокурорам апеляційних судів, відповідно в'язниці при судах — прокурорам окружних судів, натомість найменшими пенітенціарними закладами — ізоляторами («арештами») відали керівники повітових судів⁶¹. Пенітенціарні установи на півавстрійських землях контролювалися судовими органами⁶². Натомість, організація карних закладів на теренах колишнього Конгресового Королівства суттєво відрізнялася від інших частин міжвоєнної Польщі й виключала існування судових в'язниць та ізоляторів («арештів»), що зумовлювалося тісним зв'язком пенітенціарної системи з

⁵³ *Zakrzewski J.* Pierwsze pięćdziesiąt lat więziennictwa polskiego... — S. 49.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ ДАВО. — Ф. 47. Луцька тюрма Волинського воєводства. — Оп. 4. — Спр. 10. — Арк. 2; Спр. 12 — Арк. 3, 5.

⁵⁶ ДАВО. — Ф. 47. — Оп. 4. — Спр. 2. — Арк. 1–59.

⁵⁷ *Urbański K.* Вказана праця. — S. 45.

⁵⁸ АРК. — *Zesp.* 21/186. Więzienie w Kielcach. — Sygn. 1. — K. 200.

⁵⁹ ГАБО. — Ф. 99. — Оп. 1. — Д. 4 — Л. 42 об.; ДАВО. — Ф. 47. — Оп. 4а. — Спр. 4 — Арк. 20–22 зв.

⁶⁰ *Urbański K.* Вказана праця. — S. 44.

⁶¹ *Czerwiec M.* Вказана праця. — S. 209–210.

⁶² *Urbański K.* Вказана праця. — S. 44.

державною адміністрацією⁶³. Крім того, тут простежувався поділ в'язниць на класи в залежності від розміру окремого об'єкту⁶⁴.

Отже, формування пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі пов'язане із заключним етапом Першої світової війни, коли на землях розділеної Речі Посполитої, які входили до складу трьох імперій — Російської, Австро-Угорської та Німецької, почалося творення, власне, польської, кримінально-виконавчої служби, яке тривало до першої половини 1922 р. й було зумовлене непростим формуванням території Польської держави.

Razyhrayev Oleh

GENESIS OF PENITENTIARY SYSTEM OF INTERWAR POLAND (1918–1922)

The article is devoted to the formation of the penitentiary system of Poland in 1918–1922. Stated that its formation is related to the final period of World War I, when the territory of the Polish lands that were part of the empires-invaders, began forming actually penitentiary system. This process continued until the first half of 1922 and was caused by complicated assembly of the territory of the Polish state. Among the main problems of becoming the penitentiary system of the Second Polish Republic were lack of adequate human resources, difficulties of a material nature, including lack of appropriate housing for prisoners, poor conditions of their food and medical care and so on. Acutely was the question of unification of legislation.

Keywords: *formation, prison, penitentiary system, security guard, Poland.*

⁶³ *Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... — S. 9.*

⁶⁴ *Urbański K. Вказана праця. — S. 44.*